

БӨЛІМ: БАЛАБАҚША

Балалардың сөйлеу дағдыларын дамытудағы ойындардың рөлі

ЖАРИЯЛАНДЫ 03.10.2025	ТІРЕК СӨЗДЕР дидактикалық ойын, жақын даму аймағы, коммуникативтік құзыреттілік, ойын, сөздік қор, сөйлеу дағдысы, сюжеттік-рөлдік ойын, тілдік қатынас	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/182724/
--------------------------	--	--

Бозаева Фатима Үсенқызы

«Алпамыс — 2010» балабақшасы

тәрбиеші

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада мектепке дейінгі және бастауыш жастағы балалардың сөйлеу дағдыларын қалыптастыру мен жетілдірудегі ойынның теориялық-әдіснамалық негіздері және практикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Л. С. Выготскийдің мәдени-тарихи тұжырымдамасы мен «жақын даму аймағы», Д. Б. Элькониннің ойын психологиясы жайлы еңбектеріне сүйене отырып, ойынның тілдік қатынасты белсендіру, сөздік қорды байыту, фонетика-морфология-синтаксис деңгейлерінде сөйлеуді жүйелеу, коммуникативтік құзыреттілікті дамытудағы тетіктері талданады. Қазақ және орыс тілдеріндегі заманауи зерттеулер негізінде сюжеттік-рөлдік, дидактикалық, тіл дамытуға бағытталған шығармашылық және ұлттық ойындардың тілдік дамуға ықпалы сипатталады. Мақалада ойын технологияларын оқу үдерісіне ендірудің педагогикалық қағидаттары, бағалау және рефлексия тәсілдері, сондай-ақ инклюзивті және көптілді ортадағы қолдану ерекшеліктері ұсынылады.

Кілт сөздер: ойын, сөйлеу дағдысы, тілдік қатынас, сөздік қор, сюжеттік-рөлдік ойын, дидактикалық ойын, жақын даму аймағы, коммуникативтік құзыреттілік.

КІРІСПЕ

Баланың тілдік дамуы — оның әлеуметтік тәжірибені игеруінің, тұлғалық қалыптасуының және оқу жетістіктерінің базалық шарты. Сөйлеу — танымдық үдерістердің (зейін, ес, ойлау, қиял) өзара әрекетке түсетін, әлеуметтік қарым-

қатынаста реттелетін күрделі құбылыс. Ерте жас кезеңінде оқу-танымдық белсенділіктің жетекші формасы ретінде ойын тілдік дамуды табиғи, эмоциялық және мотивациялық тұрғыдан қолайлы ортада іске асырады. Мәдени-тарихи теория тұрғысынан ойын — баланың «жақын даму аймағын» белсендіретін, әлеуметтендіретін және сөйлеуді мағыналық әрекетке айналдыратын қызмет; ол арқылы бала әлеуметтік рөлдерді, сөздік модельдерді, дискурс құрылымдарын меңгереді [1], [8]. Эмпириялық зерттеулер мен педагогикалық тәжірибе ойынның сөздік қорды байытуда, диалогтік-монологтік сөйлеуді дамытуда, фонетикалық дағдыларды түзетуде және сөйлеуге деген сенім мен еркіндікті арттыруда тиімді екенін дәйектейді [4], [5], [7]. Осы мақалада ойын мен сөйлеудің өзара байланысы теориялық негіздер мен практикалық мысалдар арқылы жүйеленеді.

ОЙЫННЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ: МӘДЕНИ-ТАРИХИ КӨЗҚАРАС ЖӘНЕ СӨЙЛЕУДІҢ МАҒЫНАЛЫҚ ТАБИҒАТЫ

Л. С. Выготский ойынның психикалық дамудағы рөлін талдай отырып, онда әлеуметтік қатынастардың ішкіленуі, баланың қажеттіліктері мен уәждерінің бейнелі түрде қанағаттануы іске асатынын атап өтеді; ойын балаға қолжетімсіз мінез-құлық формаларын «рөл» арқылы орындауға мүмкіндік береді [1]. Осы тұрғыдан алғанда ойын сөйлеуді тек құрал ретінде ғана емес, әрекеттің өзі ретінде ұйымдастырады: бала қарым-қатынастың ережелерін сақтауға, келісуге, дәлелдеуге, түсіндіруге, келісілген символдар жүйесін қолдануға тырысады. «Оқыту дамудан оза жүруі тиіс» қағидасы ойын кеңістігінде нақты көрініс табады: үлкендердің бағыттауы мен құрдастардың бірлескен әрекеті арқылы бала өз мүмкіндігінен бір саты жоғары деңгейде сөйлейді, яғни жақын даму аймағындағы тілдік функциялар іске қосылады [8], [5]. Тіл мен ойлаудың бірлігі туралы тұжырым («сөз — ойлаудың бірлігі және қарым-қатынастың құралы») сөйлеу дамуын тек сөздер санын көбейту емес, мағына құрау, ұғым қалыптастыру, дискурстық құрылымдарды игеру ретінде қарауды талап етеді [6], [7]. Д. Б. Эльконин ойынның жетекші әрекет ретіндегі ерекшелігін, онда қиял мен еріктің қалыптасуын, рөлдік қатынастардың тілдік нормалар мен ережелерді меңгеруге ықпалын негіздейді [1], [8]. Осы теориялық база сөйлеу дағдыларын дамытудағы ойынның ғылыми-педагогикалық легитимдігін айқындайды.

СЮЖЕТТІК-РӨЛДІК ОЙЫН: ДИСКУРС, РӨЛ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ТІЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Сюжеттік-рөлдік ойындарда бала шартты жағдайды құрып, әлеуметтік рөлдерді (дәрігер, сатушы, журналист, қонақ, жүргізуші т.б.) орындайды; бұл құбылыс прагматикалық тілдік дағдыларды — сөз алмасу ережесін, коммуникативтік ниеттерді білдіруді (сұрау, өтіну, келісу/келіспеу), этикеттік формулаларды, сөйлеу актілерін — табиғи түрде жаттықтырады. Зерттеулер рөлдік ойындар тұйық, ұялшақ балаларды да

тілдік әрекетке тартып, сенімділігін арттыратынын көрсетеді [2]. Ойын контекстіндегі міндеттер сөйлесімнің мағыналық желісін құруды талап етеді: сюжет желісі, кейіпкер уәжі, мақсатқа жету стратегиясы, шешім — мұның бәрі сөйлеуді құрылымдайды, байланыстырып сөйлеуді, лексика-грамматикалық байланыстарды бекітеді [4], [1]. Қазақ тілді ортада рөлдік ойындар ұлттық этикет формаларын, мәдени-тілдік нормаларды, амандасу, қонақ күту, сауда-саттықтағы тілдесу үлгілерін меңгеруге мүмкіндік береді; жоғары оқу орындары мен мектеп тәжірибесінде рөлдік ойындардың қатысымдық технологиямен ықпалдасуы тиімді нәтижелер бергені сипатталған [8]. Демек, сюжеттік-рөлдік ойын сөйлеудің әлеуметтік-прагматикалық қыры мен құрылымдық-тілдік қырын бір мезгілде дамытатын кешенді тетік болып саналады [5].

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАР: ФОНЕТИКАДАН СИНТАКСИСКЕ ДЕЙІН ЖҮЙЕЛІ ТІЛ ДАМУЫ

Дидактикалық ойындар нақты тілдік мақсаттарға — дыбысты дұрыс айту, буындау, рифма табу, сөз түрлендіру, синоним-антоним таңдау, сөз тіркесі мен сөйлем құрау, мәтін құрастыру — бағытталады. Олар шағын уақыт аралығында жоғары шоғырлануды қамтамасыз етіп, қателерді бірден түзетуге мүмкіндік береді. Мысалы, белгілі бір дыбыстан басталатын сөздерді тізбектеу, «Кім шапшаң?» лексикалық жарыстары, сурет бойынша «не болды?» деп әңгімелеу, «радио-диктор» ойыны сияқты формалар артикуляциялық аппаратты жаттықтырып, фонематикалық естуді дамытады, грамматикалық модельдерді автоматтандырады [4]. Зерттеулер дидактикалық ойындарды жүйелі қолданғанда сөздік қордың сапалық өзгерісі — жаңа сөздерді контексте қолдану, сөздердің мағыналық байланысын түсіну — тезірек жүретінін көрсетеді [6], [1]. Сонымен қатар ойын барысында кері байланыс табиғи: бала жеңіске жету үшін дұрысырақ және түсініктірек сөйлеуге мүдделі; мұндай ішкі уәж классикалық «жаттығу» форматымен салыстырғанда анағұрлым күшті [4], [2].

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ӘРЕКЕТ ПЕН ТЕАТРАНДЫРУ: ЭМОЦИЯ, ҚИЯЛ ЖӘНЕ МОНОЛОГТІК СӨЙЛЕУ

Шығармашылық ойын түрлері — сахналау, драматизация, қуыршақ театры — сөйлеудің интонациялық, эмоциялық және мәтіндік тұтастығын қалыптастыруға ерекше қолайлы. Балалар кейіпкердің әрекетін, көңіл-күйін сөзбен бейнелеуге, дауыс ырғағын, екпін мен паузаны сезінуге үйренеді; бұл монологтік сөйлеуді (әңгіме, ертегі айту, хабарлама) дамытады. Педагогикалық шолулар сахналық әрекет тұйық балаларды «ашып», өз ойын дәл жеткізуге ынталандыратынын, сахна алдындағы қысымды жеңуге көмектесетінін айғақтайды [7]. Ойын мәтін, кейіпкер, конфликті және шешім сияқты композициялық элементтерді біріктіреді; сөйлеу мазмұнының логикалық құрылуы мен сөздің бейнелілігі осы бірлікте қалыптасады. Бұл тәсіл көптілді сыныптарда да тиімді:

қимыл-ымнан басталып, тірек суреттер, репликалар арқылы тілдік материалды біртіндеп күрделендіруге болады [5], [2].

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР ЖӘНЕ МӘДЕНИ КОД: ТІЛДІК МӘНМӘТІНДІ ТАБИҒИЛАНДЫРУ

Қазақтың ұлттық ойындары («Арқан тарту», «Сақина салу», «Ақсерек-көксерек», «Алтын сақа», т.б.) тіл дамытуда ерекше әлеуетке ие: оларда көшпелі мәдениеттен бастау алатын коммуникативтік жағдайлар, өлең-тақпақ, санамақ, жаңылтпаш, қимылды нұсқаулар, келісім-шарттасу формулалары жинақталған. Бұл ойындар балаға мәдени код пен тілдік бірліктерді тұтас күйінде меңгеруге мүмкіндік береді: мысалы, «санамақ» арқылы сан есімдер мен ритм-интонация, «жаңылтпаш» арқылы артикуляция мен фонетика, «салт-дәстүр» элементтері арқылы этикеттік сөз орамдары бекітіледі [3]. Ұлттық ойындардағы жарыс, ынтымақтастық және рөл бөлу сөйлеуді әлеуметтік реттелген әрекетке айналдырады; қимыл мен сөздің синхрондалуы нейропсихологиялық деңгейде тілдік белсенділікті күшейтеді [6]. Мәдени мазмұнның тартымдылығы мотивацияны арттырып, сөйлеуді үйренуді «өмір тәжірибесі» ретінде қабылдануға жәрдемдеседі; бұл әсіресе қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгеретін балалар үшін маңызды [7], [8].

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИЗАЙН, БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ИНКЛЮЗИВТІ ОРТАДА ОЙЫНДЫ ҚОЛДАНУ

Ойын технологияларын енгізу үшін сабақтың мақсаттары (фонетикалық, лексикалық, грамматикалық, прагматикалық), ойын форматы (рөлдік, дидактикалық, шығармашылық), уақыт пен кеңістікті ұйымдастыру, тілдік тіректер (карточка, сурет, тірек-схема, сөздік-минимум), бағалау критерийлері (түсініктілік, дәлдік, ауқымдылық, сөйлеу қарқыны, диалогке қатысу) нақты жобалануы тиіс. Бағалау ойынның табиғилығын бұзбай, бақылау парағы, «құрдас-бағалау», өзін-өзі бағалау стикерлері арқылы жұмсақ түрде іске асқаны жөн. Инклюзивті сыныптарда ойынды саралау қағидаты қолданылады: есту/тіл кемістігі бар балаларға визуалды-тактильді тіректер, қысқа фразалық үлгілер беріледі; моторлық қиындықтары бар балаларға отырық ойындар мен ауызша рөлдер бөлінеді; әлеуметтік-коммуникативтік қиындықтары бар оқушыларға алдын ала сценарий және «қауіпсіз сөздер» ұсынылады [6], [2], [4]. Көптілді ортада код-ауыстыруды басқару және мақсатты тілге «минималды міндетті аймақ» белгілеу тиімді: мәселен, келіссөздің негізгі репликалары тек мақсат тілінде айтылуы шарт, ал күрделі нұсқауды мұғалім ана тілінде қысқаша түсіндіре алады. Соңында, цифрлық ойын элементтері (балл, бейдж, деңгей) мен офлайн ойындардың теңгерімі баланың табиғи қимыл-әрекетін сақтайды және «экран-сөйлеу» арасалмағын дұрыс реттейді [5], [8].

ҚОРЫТЫНДЫ

Ойын — баланың сөйлеу дамуын жан-жақты қолдайтын табиғи, мәдени және педагогикалық тұрғыдан негізделген әрекет. Ол сөздік қорды кеңейтіп қана қоймай, сөйлеудің мағыналық, құрылымдық және прагматикалық қырларын бірлікте дамытады; эмоциялық қауіпсіздік пен әлеуметтік ынтымақтастыққа сүйене отырып, баланың жақын даму аймағын белсендіреді. Сюжеттік-рөлдік, дидактикалық, шығармашылық және ұлттық ойындарды мақсатты, жүйелі және сараланған түрде қолдану — коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың, көптілді және инклюзивті ортада тең мүмкіндіктер берудің пәрменді жолы. Педагогикалық дизайн мен бағалаудың ойынды «шынайы қарым-қатынас» ретінде сақтайтын жұмсақ әдістері сөйлеу сапасының тұрақты өсуіне әкеледі. Теория мен тәжірибе тоғысқан тұста ойын сөйлеуді өмірлік тәжірибе деңгейіне көтеретін әмбебап құрал ретінде өзектілігін жоғалтпайды [1], [4], [5].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Выготский, Л. С. *Игра и ее роль в психическом развитии ребенка* (толық мәтін, PDF). Қолжетімділік: https://detsad90.perm.prosadiki.ru/media/2019/03/05/1273622113/Vy_gotskij_L.S._IGRA_I_EE_ROL_V_PSIKICHESKOM_RAZVITII_REBENKA.pdf detsad90.perm.prosadiki.ru
2. Эльконин, Д. Б. *Психология игры* (толық мәтін, PDF). Қолжетімділік: <https://dytpsyholog.com/wp-content/uploads/2015/01/elkonin-psihologiya-igry.pdf>
Дитячий психолог
3. Широченко, Ю. И. «Роль игры в развитии речи дошкольника». *Культурная жизнь Юга России / CyberLeninka*. Қолжетімділік: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-igry-v-razvitii-rechi-doshkolnika> КиберЛенинка
4. «Игра как средство речевого развития детей». *Современная педагогика и психология*. Қолжетімділік: <https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=2240> science-pedagogy.ru
5. «Ойын арқылы балалардың сөйлеу тілін, сөздік қорларын дамыту жолы». *Bilim-all.kz*. Қолжетімділік: <https://bilim-all.kz/jospar/3687-Oiyn-arqyly-balalardyn-soileu-tilin-sozdik-qorlaryn-damytu-zholy> Білімділер
6. «Балалардың сөйлеу тілін дамыту құралдарының бірі ретінде шығармашылық іс-әрекеттің қолданылуы». *EduNews.kz*. Қолжетімділік: <https://edunews.kz/preschoolnews/2694-balalardy-syleu-tiln-damytu-raldaryny-br-retn-de-shyarmashyly-s-reketn-oldanu.html> edunews.kz
7. «Қазақ тілі сабағында ойын технологиясын қолдану (рөлдік ойын)».

ҚарМУ/Вестник Қарағанды университеті журналы платформасы. Қолжетімділік:
https://vestnik.ku.edu.kz/jour/article/view/182?locale=kk_KZ vestnik.ku.edu.kz

**Ескертпе: мақала мәтінде дәйексөздер мен тұжырымдарға сілтемелер квадрат жақшадағы нөмірлермен белгіленді (мысалы, [1], [4], [8]).*

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.